

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23309455>

Функционал yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilar pedagogik mahoratining tarkibiy komponentlarini takomillashtirish

Zoxidova Madinaxon Turg'unboyevna –
Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: madinazohidova1903@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-3099-6494>

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak o'qituvchilar pedagogik mahoratining tarkibiy komponentlarini kasbiy funksiyalar va kuzatiladigan pedagogik harakatlar bilan bog'lash muammosi nazariy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot maqsadi funksional yondashuv asosida komponentlarning mazmunini aniqlashtirish, ularni rivojlantirish sikli va diagnostik mezonlari bilan uyg'unlashtirishdan iborat. Qiyosiy adabiyotlar tahlili, funksional tasniflash hamda strukturaviy-funksional modellashtirish usullari qo'llandi. Natijada olti komponentli integrativ model, besh bosqichli mikrodars sikli va o'n ikkita kuzatiladigan indikatorga tayangan baholash yechimi ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: funksional yondashuv, pedagogik mahorat, kasbiy funktsiya, integrativ model, mikrodars, indikator, refleksiya, formativ baholash.

Совершенствование структурных компонентов педагогического мастерства будущих учителей на основе функционального подхода

Аннотация. В статье теоретически проанализирована проблема соотнесения структурных компонентов педагогического мастерства будущих учителей с профессиональными функциями и наблюдаемыми педагогическими действиями. Цель исследования уточнить содержание компонентов на основе функционального подхода и согласовать их с циклом развития и диагностическими критериями. Использованы сравнительный анализ научных источников, функциональная классификация и структурно-функциональное моделирование. Предложены интегративная шестикомпонентная модель, пятиэтапный цикл микропреподавания и способ оценивания на основе двенадцати наблюдаемых индикаторов.

Ключевые слова: функциональный подход, педагогическое мастерство, профессиональная функция, интегративная модель, микропреподавание, индикатор, рефлексия, формирующее оценивание.

Refining the structural components of prospective teachers' pedagogical mastery through a functional approach

Annotation. *This article theoretically examines how the structural components of prospective teachers' pedagogical mastery can be aligned with professional functions and observable teaching practices. It aims to clarify the components through a functional approach and link them to a developmental cycle and diagnostic criteria. The methods comprise comparative literature analysis, functional classification and structural-functional modelling. The proposed outcomes are a six-component integrative model, a five-stage microteaching cycle and an assessment scheme based on twelve observable indicators.*

Keywords: *functional approach, pedagogical mastery, professional function, integrative model, microteaching, indicator, reflection, formative assessment.*

KIRISH

Zamonaviy pedagog tayyorgarligida o'qituvchining professional salohiyati nazariy bilimlarni bilishi bilangina emas, ularni turli ta'limiy vaziyatlarda asosli qarorlarga aylantirish bilan belgilanadi. Bo'lajak o'qituvchi o'quvchining ehtiyojini tahlil qilishi, maqsad va kutiladigan natijani aniqlashi, didaktik faoliyatni loyihalashi, pedagogik muloqotni boshqarishi hamda o'quv dalillaridan kelib chiqib o'z amaliyotini takomillashtirishi zarur. Demak, pedagogik mahorat komponentlarining faqat nomlanishi emas, har birining qaysi kasbiy funksiyada va qanday harakat orqali namoyon bo'lishi ham muhimdir. Ilmiy-metodik adabiyotlarda pedagogik mahorat ko'pincha didaktik, tashkiliy, kommunikativ va ijodiy sifatlar majmui sifatida talqin etiladi. Biroq komponent – kasbiy vazifa – kuzatiladigan indikator – baholash dalili o'rtasidagi bog'lanish aniq belgilanmagan hollarda mazkur tasniflar amaliy mashg'ulot va diagnostikada yetarlicha ishlamaydi. Shu bois tadqiqotning muammoli nuqtasi pedagogik mahoratning tarkibiy va faoliyatli tavsifini bir tizimga keltirishdan iborat.

Tadqiqotning maqsadi – bo'lajak o'qituvchilar pedagogik mahoratining tarkibiy komponentlarini funksional asosda aniqlashtirish, ularni rivojlantirish va baholashning izchil metodik mexanizmini ishlab chiqish. Obyekt bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy-pedagogik tayyorlash jarayoni; predmet ushbu jarayonda pedagogik mahorat komponentlarini funksional vazifalar, didaktik vositalar va diagnostik indikatorlar asosida takomillashtirish mexanizmi. Tadqiqot savollari quyidagicha qo'yildi: (1) pedagogik mahoratni qaysi funksional komponentlar yaxlit ifodalaydi? (2) ularni qanday faoliyat sikli va dalillar asosida rivojlantirib, baholash mumkin?

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

L.Shulmanning pedagogik mazmun bilimi konsepsiyasi o'quv mazmunini o'quvchi uchun tushunarli shaklga keltirish zarurligini asoslaydi [1]. F.Korthagen pedagogik xatti-harakat, kompetensiyalar, kasbiy e'tiqod va identiklik o'rtasidagi munosabatni o'qituvchi rivojlanishining yaxlit manzarasi sifatida sharhlaydi [2]. P.Grossman va hammualliflarning kasbiy amaliyotni namoyish etish, tarkibiy harakatlarga ajratish va muhitda mashq qildirish haqidagi qarashlari kuzatiladigan pedagogik harakatlarni loyihalashda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi [3]. P.Mishra va M.Koehlerning TPACK modeli fan mazmuni, pedagogik metod va texnologiyani o'zaro moslashtirish ahamiyatini ko'rsatadi [4]. W.van de Grift o'qitish sifatini kuzatishga oid instrumentda sinfni samarali boshqarish, xavfsiz muhit, tushunarli izoh, moslashtirilgan ta'lim va o'quv strategiyalariga e'tibor qaratadi [5]. P.Black va D.Wiliamning formativ baholash [6], J.Hattie va H.Timperleyning teskari aloqa [7] bo'yicha tadqiqotlari esa ta'lim natijasiga doir dalilni keyingi pedagogik qarorga bog'lash

imkonini tushuntiradi. Raqamli muhitdagi kasbiy funksiyalarni talqin etishda DigCompEdu doirasi [8], UNESCOning o'qituvchilar uchun sun'iy intellekt kompetensiyalari doirasi [9] hamda OECD Teaching Compass [10]dagi mas'uliyatli texnologik tanlov, o'qituvchi subyektligi va moslashuvchanlik g'oyalari hisobga olindi. Amaliy mashq, hamkorlik va refleksiv teskari aloqaning ta'siri kasbiy rivojlanish bo'yicha sharhlarda [11] va mikroo'qitishga oid tadqiqotlarda [12] ko'rsatilgan.

Metodologik asos sifatida maqsadli adabiyotlar tahlili, tushunchalarni qiyosiy taqqoslash, kasbiy funksiyalarni tasniflash va strukturaviy-funksional modellash tanlandi. Saralash mezonlari: (a) komponentning mustaqil didaktik vazifasi; (b) kuzatiladigan harakat orqali ifodalanishi; (c) o'quv mashg'ulotida mashq qildirilishi; (d) amaliy dalil bilan tekshirilishi; (e) boshqa komponentlar bilan integratsiyasi. Natijalar nazariy-metodik taklif sifatida taqdim etiladi: ushbu maqolada talabalar ishtirokida tajriba-sinov o'tkazilgani yoki samaradorlik statistik isbotlangani haqida da'vo qilinmaydi. Adabiyotlar qiyosida "kompetensiya", "kasbiy sifat" va "kuzatiladigan harakat" tushunchalari farqlandi. Mazmun bilimi, amaliyot, formativ baholash hamda refleksiyadan aynan funksional bog'lanishni ochuvchi jihatlar tanlandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tahlil asosida pedagogik mahoratga quyidagi ishchi ta'rif berildi: pedagogik mahorat o'qituvchining ta'limiy vaziyatni anglash, didaktik yechimni loyihalash, faoliyat va muloqotni tashkil etish, o'quv dalillarini talqin qilish hamda kasbiy harakatini refleksiv takomillashtirish funksiyalarini pedagogik etika, maqsadga muvofiqlik va vaziyatga moslik asosida bajarishida namoyon bo'ladigan integrativ kasbiy sifat. Bu ta'rifda "bilish" va "bajara olish" o'zaro qarama-qarshi qo'yilmaydi: kompetentlik mahoratning muhim resursi bo'lsa, mahorat shu resurslarning pedagogik vaziyatda sifatli uyg'unlashishini ifodalaydi.

Taklif etilgan model olti komponentni qamrab oladi. Maqsadli-prognostik komponent tashxis va natijani oldindan ko'rishga, mazmuniy-loyihalovchi komponent maqsad-topshiriq-baholash mosligiga, tashkiliy-faoliyatli komponent o'quv harakatlarini boshqarishga xizmat qiladi. Kommunikativ-aksiologik komponent etik hamkorlikni, baholash-analitik komponent dalillarga asoslangan qarorni, refleksiv-innovatsion komponent esa qayta tahlil va asosli yangilashni ta'minlaydi. "Innovatsion" belgisi texnologik yangilikni majburiy anglatmaydi; u aniqlangan muammoga mos metodik yechimni takomillashtirishni ham qamrab oladi. Har bir komponent uchun ikkitadan kuzatiladigan indikator belgilandi. Bu tarkib diagnostikada yagona umumiy taassurotga tayanish o'rniga harakatni va uning dalilini alohida ko'rib chiqishga imkon beradi (1-jadval).

1-jadval.

Pedagogik mahoratning funksional komponentlari va diagnostik dalillari

Komponent	Kasbiy funksiya	Kuzatiladigan indikatorlar va dalillar
Maqsadli-prognostik	Ehtiyojni aniqlash, maqsadni asoslash	(1) Ehtiyoj dalilini ajratish; (2) aniq natijani ifodalash. Dalil: tashxis varaqasi, dars maqsadi.
Mazmuniy-loyihalovchi	Mazmun, usul va baholashni moslashtirish	(3) Maqsadga mos topshiriq; (4) tekshiriladigan baholash mezon. Dalil: dars loyihasi.
Tashkiliy-faoliyatli	Vaqt va o'quv faolligini boshqarish	(5) Vaqt va o'tishlarni boshqarish; (6) differensial yordam. Dalil: mikrodars videosi.
Kommunikativ-aksiologik	Hamkorlik va pedagogik etikani ta'minlash	(7) Teng ishtirokni rag'batlantirish; (8) hurmatli teskari aloqa. Dalil: kuzatuv bayoni.
Baholash-	O'quv dalillarini talqin	(9) Dalil yig'ish; (10) unga tayangan metodik

analitik	qilish	qaror. Dalil: ish namunalari, rubrika.
Refleksiv-innovatsion	Amaliyotni tahlil va yangilash	(11) Xatoni sabab bilan bog'lash; (12) qayta loyihalashni asoslash. Dalil: refleksiv portfel.

Komponentlarni amaliyotga joriy etishda ularni alohida fan yoki alohida nazorat turi sifatida emas, bitta pedagogik vazifaning o'zaro bog'liq o'lchovlari sifatida mashq qildirish maqsadga muvofiq. Masalan, maqsadli-prognostik va mazmuniy-loyihalovchi komponentlar dars konspektini yaratishda yetakchi bo'lsa, tashkiliy-faoliyatli hamda kommunikativ-aksiologik komponentlar mikrodarsning bajarilishida ko'proq ko'rinadi. Baholash-analitik va refleksiv-innovatsion komponentlar esa mashg'ulotdan keyingi dalilli muhokama jarayonida ochiladi. Biroq bu ustuvorlik shartli: barcha olti funksiya darsning har bir bosqichida o'zaro ta'sir qiladi.

Modelning birlashtiruvchi tamoyili pedagogik vazifadan kelib chiqib komponentlarni real harakatlarga operatsionallashtirishdir. Kirishda o'quvchi ehtiyoji, kasbiy vaziyat va rejalashtirilgan ta'lim natijasi aniqlanadi. O'rta blokda oltita komponent mos pedagogik funksiyalar sifatida ishga tushadi. Metodik blokda ular tashxis, loyihalash, mikrodars, dalilli tahlil va korreksiya orqali mashq qilinadi. Natija esa bir martalik faoliyat emas, keyingi pedagogik qaror sifatining oshishiga yo'naltirilgan dalilli refleksiyadir (1-rasm).

1-rasm. Pedagogik mahorat komponentlarini rivojlantirishning funksional-integrativ modeli

Besh bosqich quyidagicha o'zaro ulanadi: dastlabki diagnostikada talabaga tegishli o'quv vaziyati va baholash mezonlari taqdim etiladi; loyihalashda dars maqsadi, didaktik usul va dalil manbasi tanlanadi; mikrodarsda reja qisqartirilgan o'qitish vaziyatida sinab ko'riladi; tahlilda ekspert va tengdoshlarning fikri videoyozuv hamda o'quv ishlari bilan qiyoslanadi; korreksiyada o'zgartirilgan yechim qayta mikrodarsda tekshiriladi. Teskari aloqa siklni dastlabki tashxisga qaytarishi va yangi o'quv vaziyatiga moslashtirishi mumkin.

Mazkur siklda o'qituvchi-trenerning vazifasi talabaning har bir harakatini buyruq asosida boshqarish emas, vazifa mezonlarini oldindan tushuntirish, dalil yig'ishga sharoit yaratish va refleksiv savollar berishdir. Mikrodars yakunida "Qaysi maqsad ko'zlandi?", "Buni qaysi o'quvchi harakati tasdiqladi?", "Qaysi vaziyatda tanlangan usul ishlamadi?"

kabi savollar asosli tahlilni kuchaytiradi. Takroriy mikrodars uchun aynan oldingi faoliyatda aniqlangan rivojlanish ehtiyoji bo'yicha 1–2 ustuvor ko'rsatkich tanlanadi; aks holda ko'psonli indikator bilan bir paytda ishlash tashxisning amaliy foydasini pasaytirishi mumkin [12]. Masalan, tayyorgarligi turlicha bo'lgan o'quvchilar bilan ishlash keysida talaba ehtiyojni tashxislaydi, tabaqalashtirilgan topshiriqni loyihalaydi, guruhlarini boshqaradi, etik muloqotni saqlaydi, formativ dalilni tahlil qiladi va videoga tayangan refleksiya orqali darsini yangilaydi.

Diagnostika vositasi 1-jadvalda ko'rsatilgan 12 ta indikatorga mos baholash varaqasini nazarda tutadi. Har bir indikator kuzatuvchi tomonidan mustaqil ravishda 0 dan 4 ballgacha baholanadi; umumiy ballga qo'shimcha ravishda komponentlar kesimidagi profil saqlanadi. Ikki indikator bir komponentning turli tomonini yoritgani uchun faqat yig'indi natijaga tayanish tavsiya etilmaydi: o'zaro farqli nuqtalar individual rivojlanish vazifalarini belgilaydi. Darajalar mazmuni 2-jadvalda keltirildi.

2-jadval.

Kuzatiladigan pedagogik harakatni baholash uchun tavsifiy rubrika

Ball	Tavsifiy mezon
0	Indikatorga tegishli harakat namoyon bo'lmadi yoki dalil bilan tasdiqlanmadi.
1	Harakat tashqi yo'naltirish bilan, fragmentar yoki sezilarli kamchilik bilan bajarildi.
2	Harakat odatiy vaziyatda mustaqil bajarildi, ammo qaror va dalil o'rtasidagi aloqa to'liq emas.
3	Harakat o'zgargan vaziyatga moslashtirildi va dalil bilan asoslandi.
4	Harakat vaziyatga aniq mos, pedagogik jihatdan asosli bajarildi; natija reflektiv tahlil qilinib yaxshilandi.

Baholash mazmuniy jihatdan uch dalil turiga tayanishi maqsadga muvofiq: (a) dars rejasi va baholash materiali; (b) mikrodars videosi hamda ekspert kuzatuv; (c) talabaning reflektiv portfeli va qayta loyihalangan mahsulot. O'z-o'zini baholash yordamchi manba sifatida ishlatiladi, ammo mustaqil kuzatuv o'rnini bosa olmaydi. Mazkur rubrika hozircha mualliflik konseptual ishlanmasidir; ekspert konsensusi, pilot kuzatuv va kuzatuvchilararo kelishuv o'tkazilmaguncha uning kesim ballari asosida "yuqori", "o'rta" va "past" darajalarni qat'iy ajratish ilmiy jihatdan asosli emas. Rivojlanishni qayd etishda o'n ikkita indikatorning 0–4 balli qiymatlarini umumlashtirish texnik jihatdan mumkin bo'lsa-da, mazmunan bitta umumiy ko'rsatkich bilan cheklanish to'g'ri emas. Masalan, talaba baholash-analitik komponent bo'yicha takomillashib, kommunikativ-aksiologik komponentda ortda qolishi mumkin. Taklif qilinayotgan tizimning nazariy farqi pedagogik mahorat komponentlarini shunchaki sanab berishdan ularni kasbiy harakatlar va tekshiriladigan dalillarga bog'lashga o'tishidir. Shulmanning fan mazmunini pedagogik qayta ishlash g'oyasi [1], Grossman va hammualliflarning amaliy harakatlarni o'rganish yondashuvi [3] va formativ teskari aloqa prinsiplari [6; 7] yagona metodik yechimda sintez qilindi. Bunda bir komponentdagi yuqori natija boshqasidagi jiddiy kamchilikni avtomatik qoplamaydi: masalan, puxta loyihalangan mashg'ulot etik muloqot yoki dalilga asoslangan baholashsiz to'laonli mahorat namunasi bo'la olmaydi. Raqamli vositalar va sun'iy intellekt maqsad emas, pedagogik dalil yig'ish va refleksiyaning qo'llovchi resursidir [8; 9]. Bunda ta'limiy maqsad, inklyuziv ishtirok, mualliflik mas'uliyati va maxfiylik ustuvor. Komponentlarning ifodasi fan xususiyatiga bog'liq: tabiiy fanlarda xavfsiz tajriba, chet tilida madaniyatlararo muloqot, boshlang'ich ta'limda yoshga mos topshiriq muhim. Formativ teskari aloqada talaba bilan uch bosqichli muloqot tashkil etiladi: kutilgan natijani aniqlashtirish, videoyozuv va o'quvchi ishlarini tahlil qilish hamda keyingi mikrodars uchun ustuvor tuzatishni belgilash. Bu muloqot baho qo'yish bilan cheklanmay, dalilga tayangan

pedagogik qarorni rag'batlantiradi [7; 12]. Unda pedagogik etika, ishtirok adolatliligi va fan xususiyatlari inobatga olinadi. Modelning cheklovi uning hozircha konseptual maqomidadir.

XULOSA

Funksional yondashuv bo'lajak o'qituvchilar pedagogik mahoratini kasbiy vazifa, pedagogik harakat va natija dalili o'rtasidagi izchil munosabat sifatida tavsiflash imkonini berdi. Nazariy tahlil asosida maqsadli-prognostik, mazmuniy-loyihalovchi, tashkiliy-faoliyatli, kommunikativ-aksiologik, baholash-analitik va refleksiv-innovatsion komponentlarni birlashtirgan model taklif etildi. Modelda har bir komponentning yetakchi funksiyasi, ikkitadan kuzatiladigan indikatori va baholash dalili aniqlashtirildi.

Metodik yechim sifatida "tashxis – loyihalash – mikrodars – dalilli tahlil – korreksiya" siklini dars rejalari, mikrodars videolari, o'quvchi ishlari va refleksiv portfel bilan integratsiyalash tavsiya qilindi. Taklif etilgan 0–4 balli rubrika individual rivojlanish profilini yaratishga xizmat qilishi mumkin. Mazkur natijalar nazariy-metodik xususiyatga ega; modelning mazmuniy validligi, baholash ishonchliligi va real samaradorligi kelgusidagi tajriba-sinov orqali tekshirilishi zarur. Amaliy joriy etish uchun pedagogika fanlarida bir xil dastlabki keys bo'yicha mikrodars o'tkazish, 12 indikatori kuzatuv varaqasini to'ldirish, komponentlar profilini talaba bilan muhokama qilish va muammoli harakatni qayta mashq qildirish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Shulman L. S. Knowledge and Teaching: Foundations of the New Reform // Harvard Educational Review. 1987. Vol. 57(1). P. 1–22.
2. Korthagen F. A. J. In Search of the Essence of a Good Teacher: Towards a More Holistic Approach in Teacher Education // Teaching and Teacher Education. 2004. Vol. 20(1). P. 77–97.
3. Grossman P., Compton C., Igra D., Ronfeldt M., Shahan E., Williamson P. W. Teaching Practice: A Cross-Professional Perspective // Teachers College Record. 2009.
4. Mishra P., Koehler M. J. Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge // Teachers College Record. 2006. Vol. 108(6). P. 1017–1054.
5. Van de Grift W. Quality of Teaching in Four European Countries: A Review of the Literature and Application of an Assessment Instrument // Educational Research. 2007. Vol. 49(2). P. 127–152.
6. Black P., Wiliam D. Assessment and Classroom Learning // Assessment in Education: Principles, Policy & Practice. 1998. Vol. 5(1). P. 7–74.
7. Hattie J., Timperley H. The Power of Feedback // Review of Educational Research. 2007. Vol. 77(1). P. 81–112.
8. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu / Ed. Y. Punie. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.
9. Miao F., Cukurova M. AI Competency Framework for Teachers. Paris: UNESCO, 2024.
11. Darling-Hammond L., Hyler M. E., Gardner M. Effective Teacher Professional Development. Palo Alto: Learning Policy Institute, 2017.
12. Asregid D., Mihiretie D. M., Kassa S. A. Teacher Educators Use of Feedback to Facilitate Reflective Practice among Pre-Service Teachers during Microteaching // Cogent Education. 2023. Vol. 10(2). Article 2257121.